

Colecție coordonată de
Livia Szasz

Această traducere s-a realizat cu sprijinul programului
„Canada Council for the Arts“
We acknowledge the support of the
Canada Council for the Arts for this translation

Conseil des arts
du Canada

Canada Council
for the Arts

**MARGARET
MACMILLAN**

**RĂZBOIUL
CARE A PUS
CAPĂT
PĂCII**

DRUMUL SPRE 1914

Traducere din engleză de
Smaranda Câmpeanu

TREI

Editori:
Silviu Dragomir
Vasile Dem. Zamfirescu

Director editorial:
Magdalena Mărculescu

Redactori:
Carmen Botoșaru, Livia Szász

Coperta colecției: Daniel Toma
Ilustrație copertă: © Bob Thomas/Popperfoto/Getty Image

Director producție:
Cristian Claudiu Coban

Dtp:
Ofelia Coșman

Corectură:
Rodica Petcu
Dușa Udrea

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
MACMILLAN, MARGARET

Războiul care a pus capăt păcii : drumul spre 1914 / Margaret MacMillan;
trad.: Smaranda Câmpeanu. - București: Editura Trei, 2015
ISBN 978-606-719-173-8

I. Câmpeanu, Smaranda (trad.)

94(498)”1914”

Titlul original: The War That Ended Peace. How Europe Abandoned Peace for the First World War
Autor: Margaret MacMillan

Copyright © Margaret MacMillan, 2013

Copyright © Editura Trei, 2015
pentru prezenta ediție

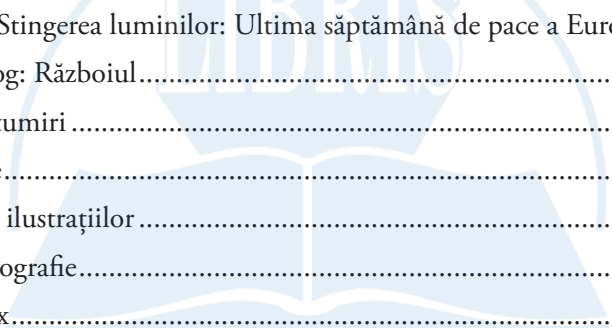
O.P. 16, Ghișeul 1, C.P. 0490, București
Tel.: +4 021 300 60 90 ; Fax: +4 0372 25 20 20
e mail: comenzi@edituratrei.ro
www.edituratrei.ro

Mamei mele, Eluned MacMillan

Cuprins

Hărți	9
Introducere: Război sau pace?.....	17
1. Europa la 1900.....	33
2. Marea Britanie și „Splendida Izolare“	55
3. „Vai de tine, țară al cărei împărat este un copil!“ Wilhelm al II-lea și Germania	81
4. <i>Weltpolitik</i> : Locul Germaniei pe scena internațională.....	128
5. <i>Dreadnought</i> : Rivalitatea maritimă anglo-germană.....	129
6. O prietenie puțin probabilă: Antanta Cordială între Franța și Regatul Unit	158
7. Ursul și Balena: Rusia și Marea Britanie.....	185
8. Loialitatea nibelungilor: dubla alianță dintre Austro-Ungaria și Germania	220
9. La ce se gândeau? Speranțe, temeri, idei și ipoteze ascunse.....	249
10. Visând la pace	285
11. Cu gândul la război	312
12. Elaborarea planurilor	331
13. Izbucnirea crizelor: Germania, Franța și Maroc	369
14. Criza bosniacă: Rusia și Austro-Ungaria se confruntă în Balcani	394
15. 1911: Anul discordiilor — Maroc, din nou	427
16. Primul Război Balcanic	453
17. Pregătiri de război sau pace: Ultimele luni de pace ale Europei	485
18. Asasinatul de la Sarajevo.....	527
19. Sfârșitul Concertului European: Austro-Ungaria declară război Serbiei.....	557

20. Stingerea luminilor: Ultima săptămână de pace a Europei	580
Epilog: Războiul.....	611
Mulțumiri	625
Note.....	629
Lista ilustrațiilor	659
Bibliografe.....	663
Index.....	685

Introducere: Război sau pace?

În istorie au existat tot atâtea epidemii de ciumă câte războaie; cu toate acestea, războaiele și epidemiile de ciumă îi iau întotdeauna pe oameni prin surprindere.

— Albert Camus, *Ciuma*

Nimic din ceea ce s-a întâmplat vreodată, nimic din ceea ce a fost vreodată dorit, plănuit sau preconizat nu ar putea părea irelevant. Războiul nu este un accident: este un rezultat. Nici nu este nevoie să privești prea mult în urmă pentru a te întreba: un rezultat a ce?

— Elizabeth Bowen, *Bowen's Court*

Louvain era un oraș plictisitor, se consemna într-un ghid turistic din 1910, dar când a venit momentul, a luat foc ca un butoi de pulbere. Locuitorii săi nici nu-și imaginau că orașelul lor frumos și civilizat avea să aibă o asemenea soartă. Prosper și pașnic de-a lungul multor veacuri, era cunoscut pentru minunatele sale biserici, casele vechi, o splendidă primărie în stil gotic și o faimoasă universitate, fondată la 1425. Biblioteca universității, aflată în vechea și remarcabila Lakenhal*, adăpostea peste 200 000 de volume, printre care se numărau celebre lucrări de teologie, opere clasice, precum și o bogată

* Lakenhal (oland.) sau Halle aux draps (fr.) — în engl. în orig. Cloth Hall — clădire istorică aflată în centrul pieței principale a unui oraș european, adăpostind prăvălii destinate comercializării de pânzeturi, dar și de alte produse precum piele, ceară, mirodenii, mătase etc. Astfel de centre comerciale au fost construite din perioada medievală până în sec. al XVII-lea. (N.t.)

colecție de manuscrise, ce conținea o mare varietate de documente, de la o scurtă culegere de cântece transcrise de un călugăr în secolul al IX-lea până la manuscrise cu anluminuri, la realizarea cărora călugării trudiseră ani la rând. Însă la sfârșitul lunii august a anului 1914, pe când mirosul de fum se răspândea în aer, flăcările care înghițiseră orașul Louvain se puteau vedea de la kilometri distanță. O mare parte a localității, inclusiv minunata sa bibliotecă, fusese distrusă, iar locuitorii săi disperăți se străduiau să părăsească așezarea îndreptându-se spre zonele rurale, cărând după ei cât puteau din agoniseala de-o viață, într-o imagine care avea să devină mult prea familiară în lumea secolului al XX-lea.

Asemenea celei mai mari părți din teritoriul Belgiei, Louvain a avut ghinionul de a se afla exact pe ruta invaziei germane în Franța în timpul Marelui Război, care a izbucnit în vara lui 1914 și care avea să se sfârșească pe 11 noiembrie 1918. Planul strategic german viza un război pe două fronturi, cu o acțiune de blocare a Rusiei, dușmanul dinspre est, și o invazie rapidă, urmată de o înfrângere a Franței, în vest. Se considera că Belgia, stat neutru, avea să accepte în tăcere starea de fapt, în timp ce trupele germane urmau să mășăluiască pe teritoriul acesteia în drumul lor spre sud. Asemenea atâtor lucruri care s-au petrecut ulterior în Primul Război Mondial, și aceste presupuneri s-au dovedit a fi greșite. Guvernul belgian a decis să se opună, fapt ce a dat imediat peste cap planurile germanilor, iar britanicii, după o oarecare ezitare, au intrat în război împotriva nemților. În momentul în care trupele germane ajungeau la Louvain pe 19 august, acestea erau deja pline de resentimente față de ceea ce considerau a fi o rezistență lipsită de sens din partea belgienilor. În plus, se temeau de un atac al trupelor britanice și belgiene, precum și de civilii care ar fi putut să se decidă să ridice armele împotriva lor.

În primele zile, totul a decurs bine: germanii s-au comportat corect, iar locuitorii orașului Louvain erau mult prea speriați pentru a manifesta vreo urmă de ostilitate față de invadatori. Pe 25 august, în oraș au intrat noi trupe germane, care se retrăgeau din calea unui contraatac belgian, iar zvonurile conform cărora urmau să sosească englezii au început să se răspândească. S-au tras focuri de armă, cel mai probabil de către soldați germani speriați și, posibil, beți. Germanii au fost cuprinși de panică, convinși fiind că erau atacați, și așa au început primele represalii. În acea noapte și în următoarele zile, mulți civili au fost târați din casele lor, iar unii dintre ei, printre care primarul, rectorul universității și câțiva ofițeri de poliție, au fost împușcați pe loc. În final, circa 250 de persoane dintr-un oraș care număra 10 000 de oameni au murit și încă și mai mulți au fost bătuti și umiliți. 1 500 de

locuitori din Louvain, de la copii mici până la vârstnici, au fost urcați într-un tren și trimiși în Germania, unde au fost întâmpinați cu insulte și batjocuri.

Soldații germani — cărora li se alăturau adesea și ofițerii lor — au devastat orașul, prădându-l, jefuindu-l și incendiind în mod deliberat clădiri. 111 din cele 9 000 de locuințe din Louvain au fost distruse. O biserică din secolul al XV-lea a fost mistuită de flăcări, iar acoperișul i-a cedat. Pe data de 25 august, la miezul nopții, soldați germani au pătruns în bibliotecă, unde au turnat benzină. Până dimineața clădirea era toată în ruine, colecțiile făcute scrum, iar focul a continuat să ardă mocnit zile la rând. Un cărturar din partea locului, preot de altfel, a discutat cu ambasadorul american în Belgia la câteva zile după acest incident; belgianul a descris cu calm distrugerea orașului, prietenii împușcați, refugiații sperați, însă când a venit vorba despre biserică, și-a lăsat capul pe brațe și a început să plângă.¹ „Centrul orașului este un morman de ruine care fumegă“, relata un profesor care se întorcea de la Louvain. „Peste oraș s-a așternut o tăcere apăsătoare. Toată lumea a plecat; la ferestruicile beciurilor se mai văd câteva fețe înspăimântate.“²

Acesta era doar începutul dezastrului pe care Europa avea să-l declanșeze singură asupra sa în Primul Război Mondial.

Catedrala de la Reims, veche de 700 de ani, cea mai frumoasă și mai importantă dintre catedralele franceze, locul unde fuseseră încoronați cei mai mulți dintre regii Franței, a fost bombardată de artileria germană la scurt timp după dezastrul de la Louvain. Capul unei sculpturi magnifice înfățișând un înger a fost găsit zăcând pe jos, zâmbetul lui celest rămânând însă intact. Ypres, cu superbul său Lakenhal, a fost transformat la rândul lui într-un morman de moloz, iar centrul orașului Treviso, din nordul Italiei, a fost distrus de bombe. O mare parte a dezastrului, deși cu siguranță nu tot, a fost provocat de germani, lucru care a avut un impact puternic asupra opiniei publice americane și a contribuit la decizia Statelor Unite de a intra în război în 1917. După cum declara cu tristețe un profesor german la sfârșitul războiului: „Astăzi putem spune că aceste trei nume, Louvain, Reims, *Lusitania*, au pus capăt, toate în egală măsură, oricărei simpatii pe care ar fi putut-o nutri America pentru Germania.“³

Pierderile de la Louvain au fost, într-adevăr, insignifiante față de ceea ce avea să vină — peste 9 milioane de soldați morți și alte 15 milioane răniți, o Belgie aproape în totalitate devastată, nordul Franței, Serbia și teritoriile din Imperiul Țarist și cel Austro-Ungar distruse. Cu toate acestea, Louvain a devenit un simbol al distrugerii lipsite de sens, al răului pe care europenii l-au provocat singuri devastând o regiune care fusese cea mai prosperă și mai

puternică din lume, al urii iraționale și de nestăvilit între popoare care aveau atât de multe în comun.

Marele Război a început însă departe de Louvain, în cealaltă parte a Europei, la Sarajevo, în Balcani, prin asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand, moștenitorul tronului Imperiului Austro-Ungar. Asemenea flăcărilor care au înghițit Louvain, asasinatul a atras după sine un conflict care a ajuns să angreneze cea mai mare parte a Europei, precum și multe alte regiuni din lume. Cele mai mari bătălii și cele mai mari pierderi s-au înregistrat pe Fronturile de Est și de Vest, dar s-au purtat lupte și în Balcani, în nordul Italiei, Orientul Mijlociu, Caucaz, precum și în Orientul Îndepărtat, în Pacific și Asia. Valuri de soldați din întreaga lume au fost aduși în Europa, fie din India, Canada, Noua Zeelandă sau Australia, în cazul Imperiului Britanic, fie din Algeria și Africa Subsahariană, în cazul francezilor. China a trimis culi pentru a asigura transportul proviziilor și săparea de tranșee pentru Aliați, în timp ce Japonia, și ea țară aliată, a ajutat la supravegherea căilor maritime ale lumii. În 1917, incitate dincolo de limita toleranței de provocările Germaniei, Statele Unite au intrat și ele în război. Au pierdut circa 114 000 de soldați și au căpătat sentimentul tot mai acut că au fost de fapt păcălite să se alătore unui conflict fără nicio miză pentru ele.

Pacea, dacă o putem numi astfel, a revenit în 1918, însă într-o Europă și o lume foarte diferite. Patru mari imperii se prăbușiseră: Rusia, care domnise asupra mai multor popoare, de la polonezi în vest până la georgieni în est; Germania, cu teritoriile sale poloneze și cele de peste mări; Austro-Ungaria, marele imperiu multinațional din inima Europei; și Imperiul Otoman, care încă includea părți din Europa, precum și teritoriul Turciei de astăzi și cea mai mare parte a Orientului Mijlociu arab. Bolșevicii preluaseră puterea în Rusia, cu visul de a crea o nouă lume comunistă, iar revoluția lor a declanșat o serie de mișcări similare în Ungaria, Germania și mai apoi în China. Vechea ordine internațională dispăruse pentru totdeauna. Slăbită și sărăcită, Europa nu mai era stăpâna de necontestat a lumii. În colonii, începeau să capete contur mișcări naționaliste și noi puteri se ridicau la periferia sa, Japonia la est și Statele Unite la vest. Marele Război nu a fost catalizatorul ascensiunii superputerii occidentale — acest lucru deja avea loc —, însă a accelerat sosirea secolului Americii.

În multiple feluri, Europa a plătit un preț extrem de scump pentru Marele ei Război: prin veteranii care nu și-au revenit niciodată psihic sau fizic, femeile rămase văduve și copiii deveniți orfani, tinerele care nu aveau să-și găsească niciodată un soț pentru că în război muriseră atâția bărbați. În primii ani de pace, noi calamități s-au abătut asupra societății europene:

epidemia de gripă (probabil un rezultat al răscolirii pământului încărcat de microbi din nordul Franței și Belgiei), care a ucis 20 de milioane de oameni pe întreg mapamondul; foametea, pentru că nu mai existau bărbați care să muncească pământul și nici rețele de transport care să asigure alimentarea piețelor; răzmerițele politice, căci extremiștii de stânga și de dreapta făceau uz de forță pentru a-și împlini scopurile. La Viena, cândva unul dintre cele mai bogate orașe ale Europei, angajații Crucii Roșii au fost martori la revenirea febrei tifoide, holerei, rahitismului și scorbutului, boli considerate de mult eradicate în Europa. Și, după cum s-a și dovedit de altfel, anii '20 și '30 nu au fost decât un moment de pauză în ceea ce mulți numesc acum ultimul Război de Treizeci de Ani al Europei. În 1939, Marele Război a primit un nou nume, odată cu izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial.

Marele Război încă își mai face simțită prezența atât fizic, cât și în memoria noastră. Tone de armament zac încă îngropate pe câmpurile de luptă și din când în când câte o persoană — poate vreun fermier ghinionist care ară câmpurile din Belgia — este adăugată pe lista victimelor colaterale. În fiecare primăvară, unități ale armatelor belgiene și franceze trebuie să adune obuzele rămase neexplodate care sunt aduse la suprafață după dezghețarea solului. Chiar și în amintirile noastre, Marele Război, datorită, în parte, unei extraordinare abundențe de jurnale, memorii, romane și picturi, dar și pentru că atât de mulți dintre noi avem rude care au participat la el, rămâne capitolul întunecat și înfricoșător din istoria noastră. Ambii mei bunici au luptat în război; unul în Orientul Mijlociu, alături de armata indiană, celălalt, doctor canadian, într-un spital de război de pe Frontul de Vest. Familia mea încă mai păstrează medaliile câștigate atunci, o sabie primită cadou de la un pacient recunoscător din Bagdad și o grenadă de mână cu care ne jucam, copii fiind, în Canada, până când cineva a realizat că, probabil, nu fusese niciodată dezamorsată.

Ne mai amintim de acest război și pentru că ridică atâtea întrebări. Cum a putut Europa să provoace singură un asemenea dezastru — sieși, dar și lumii întregi? Există multe posibile explicații; într-adevăr, atât de multe, încât este dificil să alegi dintre ele. Pentru început, putem vorbi despre cursa înarmărilor, despre planuri militare stricte, rivalități economice, războaie comerciale, imperialism și goana după acapararea de noi colonii sau despre sistemele de alianțe care divizau Europa în tabere beligerante. Ideile și sentimentele treceau adesea dincolo de granițele naționale: naționalismul cu detestabilii săi mesageri ai urii și disprețului față de ceilalți; temerile, față de pierderi posibile sau de revoluție, față de teroriști și anarhiști; speranțele, pentru schimbare sau o lume mai bună; pretențiile de onoare și bărbăție, ceea

ce însemna să nu dai înapoi și să nu pari slab; sau darwinismul social, care clasifica societățile umane ca pe niște specii și promova o credință nu atât în evoluție și progres, ci mai degrabă în inevitabilitatea confruntării. Și ce să mai vorbim despre rolul jucat de națiunile individuale și motivațiile acestora: ambițiile celor în ascensiune, precum Germania sau Japonia; temerile celor aflate în declin, precum Marea Britanie; dorința de revanșă a Franței și Rusiei; sau lupta pentru supraviețuire a Imperiului Austro-Ungar? În cadrul fiecărei națiuni erau și presiuni interne: o mișcare a clasei muncitoare care căpăta din ce în ce mai multă amploare, de exemplu, sau forțe revoluționare care acționau fățiș; cereri de exercitare a dreptului de vot de către femei sau de independență din partea națiunilor supuse; sau conflictele dintre clasele sociale, dintre credincioși și laici sau dintre armată și civili. Care a fost rolul jucat de toți acești factori în menținerea păcii îndelungate a Europei sau în împingerea ei către război?

Forțe, idei, prejudecăți, instituții, conflicte, toate sunt cu siguranță importante. Cu toate acestea, mai rămân cei poate mai puțin numeroși, care au zis totuși da, mergem înainte și declanșăm războiul, sau cei care, dimpotrivă, au spus nu, trebuie oprit. Unii dintre aceștia erau monarhi ereditari cu puteri extinse — kaiserul Germaniei, țarul Rusiei sau împăratul Austro-Ungariei. Alții — președintele Franței, prim-miniștrii Marii Britanii și Italiei — erau înalți demnitari care funcționau în cadrul unor regimuri constituționale. Aceasta a fost tragedia Europei și, în retrospectivă, tragedia întregii lumi — faptul că niciunul dintre actorii importanți ai momentului 1914 nu a fost lider puternic, cu inițiativă, care să fi avut curajul de a se opune presiunilor care împingeau lumea spre război. Într-un fel, orice explicație a motivelor care au stat la baza declanșării Marelui Război trebuie să pună în balanță marile curente ale trecutului și oamenii care au fost antrenați în ele, dar care câteodată au schimbat cursul lucrurilor.

Este simplu să ridici din umeri și să declari că Primul Război Mondial a fost inevitabil, însă acest mod de a gândi este periculos, în special într-o perioadă asemenea celei în care trăim acum, care în unele aspecte, nu toate, se aseamănă cu lumea dispărută a anilor de dinainte de 1914. Lumea de astăzi se vede confruntată cu provocări similare, unele de natură revoluționară, altele de natură ideologică, ca de exemplu ascensiunea militantismului religios sau mișcările de protest social, iar altele născute din tensiunile create între națiunile aflate în ascensiune și cele în declin, cum sunt China și SUA. Trebuie să ne gândim temeinic la felul în care pot izbucni războaiele, dar și la modalitățile prin care putem menține pacea. Națiunile se confruntă una cu cealaltă, la fel cum au făcut-o și în 1914, în ceea ce liderii lor credeau a fi

un joc controlat al intimidării reciproce. Cu toate acestea, să nu uităm cu câtă ușurință și cât de rapid s-a instaurat războiul în Europa în acele cinci săptămâni de după asasinarea arhiducelui. Pe parcursul crizelor precedente, unele la fel de grave ca aceea din 1914, Europa reușise să țină lucrurile sub control. Conducătorii săi — susținuți de o mare parte din popoarele lor în acest demers — optaseră pentru soluționarea disputelor și menținerea păcii. De ce nu s-a întâmplat la fel și în 1914?

Haideți să începem prin a ne imagina un peisaj prin care se plimbă oameni. Pământul, vegetația, dealurile, râurile, toate acestea sunt componente-cheie ale Europei, de la sisteme economice la structuri sociale, iar adierile de vânt reprezintă curentele de gândire care modelează concepțiile și opiniile europene. Închipuie-ți că tu ești unul dintre acești oameni din peisaj. Vei avea decizii de luat în viitor. Vremea este favorabilă, deși pe cer mai vezi câțiva nori răzleți. Drumul tău este unul ușor, ce traversează o câmpie deschisă. Știi că trebuie să îți continui înaintarea pentru că exercițiul fizic îți face bine și pentru că, în final, vrei să ajungi la o destinație sigură. Știi, de asemenea, că pe măsură ce avansezi, trebuie să fii precaut. S-ar putea să dai peste animale periculoase, trebuie să traversezi vaduri, iar în față se deschid pante abrupte. Cu toate acestea, nici nu-ți închipui că s-ar putea să aluneci de pe coama vreuncea și să-ți găsești sfârșitul aici. Ești un călător prea rațional și prea experimentat.

Și totuși, în 1914, Europa chiar a alunecat de pe o coastă abruptă, prăbușindu-se în vârtoarea unui conflict catastrofal, care avea să se soldeze cu milioane de morți, să-i secătuiască total economiile, să zdruncine din temelii imperii și societăți și să submineze definitiv supremația Europei în lume. Fotografii înfățișând mulțimi ovaționând în marile capitale europene sunt înșelătoare. Iminența războiului i-a luat pe majoritatea europenilor prin surprindere, iar reacția lor inițială a fost una de șoc și neîncredere. Se obișnuiseră cu pacea; secolul scurs de la sfârșitul Războaielor Napoleonice fusese cel mai pașnic cunoscut de Europa de la căderea Imperiului Roman. Într-adevăr, se mai purtaseră războaie, dar acestea avuseseră loc departe, în colonii, precum Războaiele Zulușilor din sudul Africii, sau la periferia Europei, precum Războiul din Crimeea, sau fuseseră scurte și decisive, precum Războiul Franco-Prusac.

Conflictul european generalizat a izbucnit pe 4 august, la puțin peste o lună de la asasinarea arhiducelui austriac la Sarajevo pe 28 iunie. În final, deciziile cruciale din acele săptămâni care au adus Europa în pragul războiului au fost luate, în mod surprinzător, doar de o mână de oameni (și aceștia, numai bărbați). Însă pentru a înțelege de ce au acționat așa cum au

făcut-o trebuie să ne întoarcem în trecut și să analizăm forțele care i-au modelat. Trebuie să înțelegem societățile și instituțiile al căror produs au fost. Trebuie să încercăm să înțelegem valorile și ideile, sentimentele și prejudecățile care au stat la baza felului în care aceștia au privit lumea. Trebuie să nu uităm totuși că, exceptând una sau două persoane, aceștia erau prea puțin conștienți de dimensiunea conflagrației în care își angrenau țările și întreaga lume. Din acest punct de vedere, se poate spune că rezonau pe deplin cu vremurile în care trăiau; majoritatea europenilor erau de părere că un război generalizat era fie imposibil, fie improbabil, fie menit să se sfârșească rapid.

Pe măsură ce încercăm să înțelegem rațiunea evenimentelor din vara lui 1914, trebuie să ne punem în locul celor care au trăit cu un secol în urmă, înainte de a ne pripă să-i învinovățim. Nu-i putem întreba acum pe liderii de atunci la ce se gândeau în momentul în care luau acele decizii ce aveau să ducă la distrugerea Europei, dar putem să ne facem o idee destul de bună studiind cronicile vremii și memoriile scrise mai târziu. Un lucru este clar: cei care au făcut acele opțiuni aveau întipărite în minte crize și momente precedente în care se luaseră sau se evitaseră anumite decizii.

Liderii ruși, de exemplu, nu uitaseră niciodată și nici nu iertaseră faptul că Austro-Ungaria anexase Bosnia și Herțegovina în 1908. În plus, Rusia eșuase în a-și sprijini protejata, pe Serbia, în momentul în care aceasta se confruntase cu Austro-Ungaria în Războaiele Balcanice din 1912–1913. Acum, Austro-Ungaria amenința să distrugă Serbia. Ce ar fi însemnat acest lucru pentru Rusia și prestigiul său dacă din nou ar fi stat cu mâinile în sân? Germania nu își sprijinise pe deplin aliata, Austro-Ungaria, în confruntările sale precedente; dacă nu ar fi făcut acest lucru acum, și-ar fi pierdut oare singurul aliat pe care s-ar fi putut baza? Faptul că alte crize anterioare, relativ grave, dintre aceste puteri, crize având ca obiect colonii sau zona Balcanilor, se soluționaseră pașnic constituia un alt factor de luat în seamă în calculele de la 1914. Amenințarea cu războiul mai fusese folosită, dar în final presiunile fuseseră aplanate de terțe părți, se făcuseră concesii, se ținuseră conferințe care avuseseră succes în soluționarea unor chestiuni periculoase. Politica pe marginea prăpastiei dăduse roade. Cu siguranță că și de această dată, în 1914, aveau să se pună în mișcare aceleași procese. Numai că acum politica pe marginea prăpastiei nu a funcționat. De această dată, Austro-Ungaria chiar a declarat război Serbiei, având susținerea Germaniei; Rusia a decis să sprijine Serbia și a pornit la război împotriva Austro-Ungariei și Germaniei; Germania a atacat aliatul Rusiei, Franța; iar Marea Britanie a intervenit de partea aliaților ei. Și astfel lucrurile au scăpat de sub control.

Izbucnirea războiului în 1914 a fost un șoc, dar ea nu a venit din senin. Norii de furtună se acumulaseră în ultimele două decenii și mulți europeni erau conștienți de acest lucru. Imagini ce înfățișau vijelii gata să se dezlănțuie, diguri pe cale să se rupă, avalanșe gata să înghită pământul erau foarte răspândite în literatura vremii. Pe de altă parte, mulți europeni, conducători, dar și cetățeni de rând, aveau o încredere de nezdruccinat că puteau face față amenințărilor acestui conflict și puteau construi instituții internaționale mai bune și mai puternice pentru a soluționa disputele în mod pașnic și a face din război o formulă perimată. Probabil că ultimii ani de glorie ai Europei de dinainte de război sunt în mare parte o proiecție a generațiilor ulterioare, dar, chiar și la acea vreme, literatura nu ducea lipsă de imagini reprezentând raze de soare ce se răspândeau pe întreg mapamondul în timp ce omenirea mășălăuia către un viitor mai prosper și mai fericit.

Foarte puține momente istorice sunt inevitabile. Europa nu a fost obligată să pornească la război în 1914; un război generalizat ar fi putut fi evitat până în ultimul moment, până pe 4 august, când Marea Britanie a decis în cele din urmă să se alătore conflictului. Privind în urmă, putem bineînțeles recunoaște mecanismele care au sporit șansele de declanșare a războiului, făcându-l mai probabil: rivalitățile pentru colonii, concurența economică, naționalismul etnic care măcina imperiile slăbite ale Austro-Ungariei și otomanilor sau dezvoltarea unei opinii publice naționaliste care punea noi presiuni asupra conducătorilor, silindu-i să susțină cauza drepturilor și intereselor naționale, așa cum erau ele percepute atunci.

Putem observa, așa cum au făcut-o și europenii vremii, tensiunile existente în ordinea internațională. Chestiunea germană, spre exemplu. Crearea statului german în 1871 dăduse naștere unei noi puteri mari în inima Europei. Aveau oare Germania să fie centrul de sprijin în jurul căruia să se rotească restul Europei sau amenințarea împotriva căreia să se alieze? Cum aveau să se integreze statele din ce în ce mai puternice din afara Europei — Japonia și Statele Unite — într-un sistem mondial dominat de Europa? Darwinismul social, copilul nelegitim al teoriei evoluționiste, și vărul acestuia, militarismul, întăriseră ideea potrivit căreia concurența între națiuni era o lege a naturii și că, în final, cea mai bine adaptată avea să supraviețuiască. Și această selecție avea să se realizeze probabil prin război. Admirația pentru armată, considerată a fi cea mai nobilă componentă a unei națiuni, de la sfârșitul secolului al XIX-lea, precum și răspândirea valorilor militare în societățile civile alimentau convingerile conform cărora războiul era o necesitate în marea luptă pentru supraviețuire, că acesta avea să fie într-adevăr benefic societăților și avea să le învigoreze, ca să spunem așa.

Știința și tehnologia, care aduseseră atâtea beneficii umanității în secolul al XIX-lea, au creat, de asemenea, arme noi și mai periculoase. Rivalitățile naționale au alimentat o cursă a înarmărilor care, la rândul ei, a adâncit instabilitatea și, astfel, această cursă a escaladat. Națiunile căutau să se alieze pentru a-și compensa slăbiciunile, iar deciziile lor nu au făcut decât să grăbească izbucnirea războiului. Franța, care pierdea cursa demografică în fața Germaniei, a încheiat o alianță cu Rusia, în mare parte pentru importanțele rezerve de efective militare ale acesteia. În schimb, Rusia a primit capital și tehnologie franceză. Alianța franco-rusă însă a făcut-o pe Germania să se simtă încercuită; aceasta s-a apropiat mai mult de Austro-Ungaria și, procedând astfel, a preluat și rivalitățile acesteia cu Rusia din Balcani. Pentru Germania, cursa navală era un mijloc de a obliga Marea Britanie să asume o atitudine mai prietenoasă; în schimb, ea nu a făcut decât să o convingă pe cea din urmă nu numai să surclaseze Germania în acest domeniu, dar și să abandoneze indiferența sa tradițională față de Europa și să se apropie mai mult de Franța și Rusia.

Planurile militare elaborate odată cu cursa înarmărilor și alianțele au fost adesea acuzate de a fi creat o mașinărie a apocalipsei care, odată pornită, nu mai putea fi oprită. La sfârșitul secolului al XIX-lea, toate puterile europene, cu excepția Marii Britanii, aveau o armată de recruți, cu un număr mic de cadre antrenate servind activ și un număr mult mai mare de civili în rezervă. În caz de război, puteau fi mobilizate armate uriașe în doar câteva zile. Mobilizarea în masă se baza pe o planificare detaliată, astfel încât fiecare recrut putea ajunge la unitatea de care ținea, cu echipamentul adecvat, apoi unitățile erau reunite în configurații corecte și transportate, în general cu trenul, la pozițiile care le fuseseră desemnate. Calendarele erau adevărate opere de artă, dar de cele mai multe ori lipsite de flexibilitate, nepermițând, cum a fost cazul Germaniei în 1914, o mobilizare parțială pe doar un singur front — astfel încât Germania a intrat în război simultan împotriva Rusiei și Franței în loc să declare război doar Rusiei. Și mai exista și pericolul de a nu se putea mobiliza suficient de rapid. Dacă inamicul se afla la granițe în timp ce oamenii tăi încă se străduiau să ajungă la unitățile lor sau să se urce în trenuri, războiul era ca și pierdut. Calendarele și planurile rigide amenințau să preia ele deciziile finale din mâinile liderilor civili.

Planurile militare se situează la un capăt al unui întreg spectru de explicații cu privire la izbucnirea Primului Război Mondial, la celălalt capăt aflându-se considerațiile nebuloase, dar totuși fascinante, cu privire la onoare și prestigiu. Wilhelm al II-lea al Germaniei și-a modelat personalitatea după marele său strămoș Frederic cel Mare, dar cu toate acestea fusese poreclit în

derâdere Guillaume le Timide, pentru că bătuse în retragere în cea de-a doua dintre cele două crize marocane. Voia oare să se repete acest lucru? Trăsături relevante la nivel individual erau valabile și pentru națiuni întregi. După umilința înfrângerii de către Japonia în 1904–1905, Rusia resimțea o nevoie presantă de a se reafirma ca mare putere.

Teama juca și ea un rol important în atitudinile pe care le asumau marile puteri una față de cealaltă și în felul în care liderii și opinia publică acceptau războiul ca pe un instrument politic. Austro-Ungaria se temea că avea să dispară ca putere dacă nu lua măsuri în privința naționalismului slav din cadrul propriilor granițe, și asta însemna să ia atitudine față de dorința de independență a Serbiei și a slavilor din sud, care acționa cu forță de magnet. Franța se temea de vecina sa Germania, mai puternică din punct de vedere economic și militar. Germania privea din ce în ce mai temătoare spre est. Rusia se dezvoltă rapid și se reînarma; dacă Germania nu se confrunta cu Rusia curând, era posibil să nu mai aibă capacitatea de a o mai face vreodată. Marea Britanie avea mult de câștigat din perpetuarea păcii, dar se temea, precum o făcuse dintotdeauna, de situația în care o singură putere ar fi dominat continentul. Fiecare putere se temea de celelalte, dar și de propriul popor. Ideile socialiste se răspândiseră în întreaga Europă și sindicatele și partidele socialiste contestau puterea vechilor clase conducătoare. Să fi prevestit toate acestea o revoluție violentă, așa cum credeau mulți? Naționalismul etnic era, și el, o forță perturbatoare pentru Austro-Ungaria, dar și pentru Rusia și Marea Britanie, unde chestiunea irlandeză, mai degrabă decât problemele externe, constituise un subiect de îngrijorare pentru guvern în primele luni ale anului 1914. Putea oare războiul fi o cale care să ducă la ștergerea diviziunilor interne, unind populația într-un mare val patriotic?

În cele din urmă, iar acest lucru este valabil și pentru perioada contemporană, nu trebuie să subestimăm niciodată rolul jucat de greșeli, confuzii sau, pur și simplu, de proasta sincronizare în treburile omenești. Natura complexă și ineficientă atât a guvernului german, cât și a celui rus a făcut ca liderii civili să nu fie informați pe deplin cu privire la planurile militare, chiar și când acestea aveau implicații politice. Franz Ferdinand, arhiducele austriac asasinat la Sarajevo, s-a împotrivit multă vreme celor care doreau să rezolve problemele Austro-Ungariei prin război. În mod ironic, moartea sa a dus la îndepărtarea singurului om care ar fi putut împiedica țara sa să declare război Serbiei și astfel să declanșeze întreaga reacție în lanț. Asasinatul a avut loc la începutul vacanței de vară. În timp ce criza se aprofunda, nenumărați oameni de stat, diplomați și conducători militari părăsiseră deja capitalele. Sir Edward

Grey, ministrul de externe britanic, se delecta cu studiul păsărilor; în ultimele două săptămâni ale lunii iulie, președintele și premierul francez se aflau într-o vizită prelungită în Rusia și statele baltice și nu aveau contact cu Parisul decât rareori.

Cu toate acestea, concentrându-ne prea mult asupra factorilor care au împins Europa în război, îi putem trece cu vederea pe aceia care acționau în direcție contrară. Secolul al XIX-lea a fost martorul proliferării unor societăți și asociații care militau pentru scoaterea războiului în afara legii și care promovau alternative cum ar fi arbitrajul pentru soluționarea disputelor dintre națiuni. Oameni bogați precum Andrew Carnegie și Alfred Nobel au donat averi pentru a promova înțelegerea internațională. Mișcările muncitorești din întreaga lume și partidele socialiste s-au organizat în a Doua Internațională, care trecea în mod repetat moțiuni împotriva războiului și amenința cu greva generală în cazul izbucnirii unui conflict.

Secolul al XIX-lea a fost o extraordinară perioadă de progres, în știință, industrie și educație, mare parte a acestui avânt sprijinindu-se pe o Europă tot mai prosperă și puternică. Popoarele continentului erau legate unele de celelalte prin mijloace de comunicare mai rapide, comerț, investiții, migrație și expansiunea unor imperii mai mult sau mai puțin recunoscute ca atare. Globalizarea lumii de dinainte de 1914 a fost întrecută în istorie doar de vremurile de azi, de la sfârșitul Războiului Rece. Desigur, era foarte răspândită opinia că această nouă lume interdependentă avea să construiască noi instituții internaționale și avea să fie martora unei acceptări din ce în ce mai largi a unor standarde universale de comportament pentru națiuni. Relațiile internaționale nu mai erau privite, așa cum fuseseră în secolul a XVIII-lea, ca un joc în care dacă cineva câștiga, altcineva pierdea. Acum toată lumea avea de câștigat, dacă se reușea menținerea păcii. Folosirea pe scară din ce în ce mai largă a arbitrajului pentru soluționarea disputelor dintre națiuni, ocaziile frecvente în care marile puteri ale Europei colaborau pentru a aborda, de exemplu, crizele din Imperiul Otoman aflat în declin, crearea unei curți internaționale pentru arbitraj, toate acestea păreau să indice că, treptat, se puneau bazele unei modalități noi și mai eficiente de a gestiona problemele internaționale. Se spera că războiul avea să devină un vehicul perimat. Acesta reprezenta o metodă lipsită de eficiență în soluționarea disputelor. În plus, războiul devenea prea costisitor, atât sub aspectul epuizării resurselor combatanților, cât și al anvergurii pagubelor pe care noile arme și tehnologii le puteau provoca. Bancherii avertizau că, în ipoteza declanșării unui război generalizat, acesta s-ar împotmoli după câteva săptămâni pur și simplu deoarece ar fi fost imposibil de finanțat.

Cea mai mare parte a vastei literaturi despre evenimentele de la 1914 se întrebă, și pe bună dreptate, de ce a izbucnit Marele Război. Poate că ar trebui să ne punem un alt fel de întrebare: de ce nu s-a putut continua îndelungata perioadă de pace? De ce nu au triumfat acele forțe — neîndoielnic, puternice — care promovau pacea? La urma urmei, altă dată fuseseră victorioase. De ce sistemul a dat greș acum? Cea mai bună modalitate de a găsi un răspuns este de a observa cum s-au restrâns opțiunile Europei în deceniile ce au precedat 1914.

Să ni-i imaginăm din nou pe călătorii noștri. Aceștia înaintează, asemenea Europei, pe o câmpie întinsă și scăldată în soare, dar ajung la o răscruce de drumuri unde trebuie să-și aleagă calea. Deși în acel moment nu pot să-și imagineze implicațiile, ei se trezesc traversând o vale care se îngustează și care ar putea să nu-i ducă la destinația dorită. Ar putea încerca să găsească o rută mai bună, dar asta ar presupune un efort mai mare și nu este clar ce se află de cealaltă parte a dealurilor ce mărginesc valea. Sau poate au încă posibilitatea de a se întoarce din drum, dar asta poate fi costisitor, poate dura mult și poate fi umilitor. Ar fi putut oare guvernul german, de exemplu, să recunoască față de sine însuși și față de poporul german că acea cursă a înarmărilor pentru supremația navală, dusă cu Marea Britanie, nu a fost numai nechibzuită, ci și o colosală risipă de bani?

Cartea de față trasează drumul Europei spre 1914 și analizează acele momente decisive în care opțiunile continentului s-au restrâns. Decizia Franței de a căuta o alianță defensivă cu Rusia pentru a contrabalansa Germania sau decizia Germaniei de la sfârșitul anilor 1890 de a intra într-o cursă a înarmărilor cu Marea Britanie. Marea Britanie și-a unit apoi precaut forțele cu Franța și mai apoi cu Rusia. Însă un alt moment-cheie a avut loc în 1905–1906, când Germania a încercat să distrugă nou-formata Antantă Cordială în timpul primei crize din Maroc. Această tentativă a avut un rezultat advers, iar cele două state devenite de curând prietene s-au apropiat și mai mult și au început să poarte discuții militare secrete, care au consolidat legăturile dintre Marea Britanie și Franța. Următoarele crize grave din Europa — criza bosniacă din 1908, a doua criză din Maroc din 1911 și Războaiele Balcanice din 1912 și 1913 — au amplificat resentimentele, suspiciunile și amintirile care au modelat relațiile dintre marile puteri. Acesta este contextul în care au fost luate deciziile din 1914.

Este posibil să te eliberezi de trecut și să o iei de la început. Să nu uităm că Nixon și Mao au decis la începutul anilor '70 că ambele lor state puteau profita de pe urma încetării a douăzeci de ani de ostilități. Prietenii se pot schimba, iar alianțele rupe — Italia a făcut acest lucru la începutul Primului

Război Mondial, când a refuzat să lupte alături de partenerii săi din Tripla Alianță, Austro-Ungaria și Germania —, dar odată cu trecerea anilor și consolidarea obligațiilor reciproce și a legăturilor personale, acest lucru devine mai dificil. Unul dintre cele mai convingătoare argumente folosite de susținătorii intervenției britanice din 1914 era faptul că Marea Britanie îi dăduse Franței speranțe să se aștepte la ajutorul său și că ar fi fost dezonorant să dea înapoi. Cu toate acestea, marile puteri au încercat, chiar și târziu, în 1913, să treacă dincolo de aceste sisteme de alianță. Germania și Rusia au discutat uneori despre soluționarea disputelor, la fel au făcut și Marea Britanie și Germania, Rusia și Austro-Ungaria sau Franța și Germania. Fie din inerție, fie datorită amintirii conflictelor trecute, fie din teamă de trădare, oricare ar fi fost motivul, toate aceste încercări au eșuat.

Ajungem în cele din urmă la acei câțiva generali, capete încoronate, diplomați sau politicieni care în vara lui 1914 aveau puterea și autoritatea de a spune da sau nu. Da sau nu pentru mobilizarea armatelor, da sau nu pentru compromis, da sau nu pentru punerea în practică a unor planuri deja stabilite de armatele lor. Contextul istoric este de o importanță crucială în înțelegerea profilului acestor personaje și a modului în care au acționat. Pe de altă parte, nici personalitățile lor individuale nu sunt de neglijat. Cancelarul german, Theobald von Bethmann Hollweg, își pierduse recent soția mult-iubită. Oare a contribuit acest lucru la încurajarea fatalismului cu care privea izbucnirea războiului? Nicolae al II-lea al Rusiei era un personaj deosebit de slab. Cu siguranță din această cauză i-a fost mult mai greu să se împotrivească generalilor săi care doreau o mobilizare imediată a Rusiei. Franz Conrad von Hötzendorf, șeful de stat-major al armatelor austro-ungare, dorea glorie pentru țara sa, dar și pentru el însuși, ca să se poată însura cu o femeie divorțată.

Când, în cele din urmă, a izbucnit, războiul a fost atât de înspăimântător, încât s-a început imediat căutarea celor responsabili. Iar căutarea continuă până în ziua de azi. Prin propagandă și publicarea judicioasă de documente, fiecare stat beligerant și-a proclamat nevinovăția și a arătat cu degetul către ceilalți. Cei de stânga au dat vina pe capitalism sau pe producătorii și comercianții de arme, „negustorii morții”; dreapta a dat vina pe stânga, pe evrei sau și pe unii, și pe alții. La Conferința de Pace de la Paris din 1919, cei victorioși au discutat despre aducerea celor vinovați — kaiserul, unii dintre generalii și diplomații acestuia — în fața instanței, dar în final nu s-a petrecut nimic. Problema responsabilității continua să fie de o importanță majoră, deoarece dacă Germania era într-adevăr responsabilă, atunci trebuia să plătească reparații. Dacă nu, și, bineînțeles, aceasta era opinia generală în

Germania și tot mai mult în lumea anglo-saxonă, atunci reparațiile și restul penalităților impuse Germaniei erau nedrepte și ilegitime. În perioada interbelică, a ajuns să fie îmbrățișată tot mai mult opinia conform căreia, după cum spunea David Lloyd George: „Națiunile au alunecat pe o pantă căzând direct în cazanul clocotitor al războiului fără vreo urmă de temere sau disperare.”⁴ Marele Război nu a fost vina nimănui sau a fost vina tuturor.

După cel de-al Doilea Război Mondial, o mână de istorici germani curajoși, în frunte cu Fritz Fischer, au studiat din nou arhivele și au susținut că Germania era într-adevăr responsabilă și că a existat o continuitate sinistă între intențiile ultimului guvern german de dinainte de Primul Război și cele ale lui Hitler. Părerile lor a fost disputată, așa că dezbaterile continuă încă și azi.

Această căutare probabil că nu se va sfârși niciodată, iar eu însămi voi susține ideea că unele puteri, și liderii lor, au fost mai vinovate decât altele. Ambiția nebună a Austro-Ungariei de a distruge Serbia în 1914, decizia Germaniei de a o susține până în pânzele albe, nerăbdarea Rusiei de a se mobiliza militar, toate acestea îmi par să fie principalele motive care au stat la temelia izbucnirii războiului. Nici Franța, nici Marea Britanie nu doreau să intre în război, deși se poate afirma că ar fi putut face mai mult pentru a preveni declanșarea conflictului. În cele din urmă însă, cea mai interesantă întrebare mi se pare a fi următoarea: cum a reușit Europa în vara anului 1914 să ajungă în punctul în care războiul era mai probabil decât pacea? La ce se gândeau marii conducători? De ce nu au dat înapoi și de această dată așa cum procedaseră în trecut? Cu alte cuvinte, de ce nu a biruit pacea?
